

MUHAFAZAKÂR VE İSLAMCI BİR DÜŞÜNÜR: SAİD HALİM PAŞA¹

Geliş Tarihi : 28.11.2022

Yeter SOLAK²

Kabul Tarihi : 28.12.2022

Makale Türü : Görüntü Sunumu

Özet

Osmanlı'da 17. YY dan itibaren gerçekleştirilmeye çalışılan modernleşme çabaları, çok farklı dünya görüşü ve hayat tarzlarının gelişimine sebep olmuştur. Batı tipi gelişmenin model alındığı ve ilk olarak ordunun modernleşmesi ile başlayan süreç kısa sürede idari, siyasal, toplumsal, ekonomik dönüşümü beraberinde getirmiştir. Son dönem Osmanlı sadrazamlarından olan Said Halim Paşa hem bir devlet adamı hem de Osmanlı toplumunun aydın bir şahsiyeti olarak, toplumun geleceğiyle ilgili endişelerini *Buhranlarımız* adlı eserinde paylaşmıştır. Yaşadığı dönemde Osmanlı'nın son dönemini değerlendirirken somut tahliller yapmaya çalışmıştır. Osmanlı'nın kendi kültürel ve manevi değerlerini dışlamayan, dönemin şartlarını dikkate alan, gerçekçi ve bağımsız bir devlet gerçekleştirmeye yönelik fikirler ileri sürmüştür. Çalışmada Osmanlı siyasi ve toplumsal yaşamını tahlil etme fırsatı yakalamış Sait Halim Paşa'nın görüşleri değerlendirilecektir. Ayrıca Said Halim Paşa'nın sekiz eserini bir araya getirmiş olan *Buhranlarımız* kitabının imparatorluğun yıkılışa gittiği ve sürecin nasıl tersine çevrilebileceğine yönelik tespitlerinin tahlili gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Buhranlarımız, Modernleşme, İslamcılık, Taklitçilik, Muhafazakarlık.

JEL Kodları: B00, B15, B19.

A CONSERVATIVE AND ISLAMIC THINKER: SAİD HALİM PASHA

Abstract

The modernization efforts in the Ottoman Empire since the 17th century led to the development of very different worldviews and lifestyles. The process that started with the modernization of the first army, which was taken as a model of the western type of development, brought with it administrative, political, social and economic transformation in a short time. Said Halim Pasha, one of the late Ottoman grand viziers, as both a statesman and an enlightened figure of the Ottoman society, shared his concerns about the future of society in his work called *Our Depressions*. During his lifetime, he tried to make concrete analyzes while evaluating the last period of the Ottoman Empire. He put forward ideas for realizing a realistic and independent state that did not exclude the Ottoman's own cultural and spiritual values and took into account the conditions of the period. In the study, the views of Sait Halim Pasha, who had the opportunity to analyze the Ottoman political and social life, will be evaluated. In addition, the findings of the book *Our Depression*, which brought together eight works of Said Halim Pasha, about the collapse of the empire and how the process could be reversed were analyzed.

Keywords: Nationalism, *Our Depressions*, Modernization, Islamism, Imitation, Conservatism.

Jel Codes: B00, B15, B19.

¹ Çalışma Mardin Artuklu Üniversitesi 21-22 Kasım 2021 tarafından gerçekleştirilen 1. Uluslararası Artuklu İktisadi İdari ve Siyasi Bilimler Kongresinde özet bildiri olarak sunulmuştur Yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiştir.

² Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Bap birimi, E-mail: yeter-54@osmaniye.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8141-113X

1. GİRİŞ

Osmanlı devletinde Tanzimatla başlayan bir modernleşme süreci yaşanmıştır. Bu süreç Osmanlı devletinde teknolojik, ekonomik, toplumsal ve en önemlisi düşünsel anlamda birçok dönüşümün meydana gelmesini sağlamıştır. Çalışmanın odağı ise Osmanlı modernleşme sürecinin tanığı önemli bir devlet adamı ve düşünür olan Said Halim Paşa ve görüşleridir. Said Halim Paşa Meşrutiyet dönemi aydınları içerisinde muhafazakâr ve İslamcı görüşleriyle dikkat çeken önemli bir şahsiyettir. Bir siyasetçi olmasına rağmen toplumsal analizler de yapmış, sosyolojik konular hakkında da görüş bildirmiştir. Osmanlı son döneminde devlet yönetiminde bulunmuş tecrübeli bir isim olarak düşünceleri her dönem değer görmüş ve dikkatle incelenmişse de Said halim Paşa hakkında yapılan tahliller hep tek yönlü olmuştur. Said halim Paşa'nın görüşleri ya siyasi açıdan ya da sosyolojik açıdan değerlendirilmiştir. Dolayısıyla Said Halim Paşa'nın yaşadığı dönemin üzerinden nerdeyse bir asır geçmesine rağmen Paşa'nın görüşlerini bütünüyle ele alan çalışma sayısı çok kısıtlıdır. Bu çalışma ise Said Halim Paşa'nın görüşlerini kendi içinde tutarlı bir bütünlükle ele almaya çalışmıştır. Çalışma da Said Halim Paşa'nın kaleme aldığı 'Buhranlarımız' eserinden yola çıkarak kendi yazdığı makale ve notlardan esinlenilmiştir. Ayrıca Said Halim Paşa hakkında literatürümüzde bulunan kaynaklar taranmıştır. Çalışmanın amacı Said Halim Paşa'nın Meşrutiyet dönemi aydınları arasındaki konumunu belirleyerek sosyolojik ve siyasal tahlillerini düşünsel dünyasındaki kurucu kavramlarla nasıl ifade etmeye çalıştığını ortaya çıkarmaktır.

2. SAİD HALİM PAŞA'NIN YAŞAMI

Said Halim Paşa'nın düşünce dünyasına vakıf olmak için onun yaşamından bahsetmek yerinde olacaktır. 1864 yılında Kahire'de doğan Said Halim Paşa, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın soyundan gelmektedir. Ailesi Said Halim Paşa'dan birkaç kuşak önce Konya'dan Mısır'a yerleşmiştir. Said Halim Paşa'nın babası ise Halim Paşa doğduktan kısa bir süre sonra ailevi nedenlerle İstanbul'a yerleşmiştir. Kardeşiyle birlikte bir süre eğitim için yurt dışına çıkan Halim Paşa, İsviçre'de siyasi ilimler alanında ihtisas yapmıştır. Yurda döndükten sonra çeşitli devlet makamlarında görev yaparak kısa sürede sarayın gözde paşalarından biri haline gelmiştir. Bu dönemde akrabası Tosun Paşa'nın kızı Prenses Emine Hanım ile evlenmiştir. Görev aldığı makamlardaki başarısıyla sarayın güvenini ve takdirini kazanan Said Halim Paşa'nın hızlı yükselişi, onu birçok itham ve iftiralarla karşı karşıya bırakmıştır. Kendisini hedef alan bu söylentiler sonrası kabuğuna çekilen Said Halim Paşa günlerini okumalar yaparak ve devrin ileri gelenleriyle önemli konularda fikir alışverişlerinde bulunarak geçirmiştir. Fakat Paşa'ya yönelik ithamların ve 'Jurnalciğin' artması nedeniyle hakkında sürgün kararı verilmiştir. Karar sonrası, kardeşiyle birlikte sığınma ve irtica taleplerinde bulunarak önce Mısır'a daha sonra da Avrupa'ya giden Said Halim Paşa burada İttihat ve Terakki üyeleriyle temaslarda bulunmuştur (Dönmez, 2021, s. 349-350).

Meşrutiyet'in ilan edilmesi üzerine yurda geri dönen Sait Halim Paşa devlet kademelerinde önemli görevlerde bulunmuştur. Mahmut Şevket Paşa'nın kabinesinde Dışişleri Nazırlığı görevinde bulunan Paşa, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi ile Balkan Harbinin ilk yıllarında Osmanlı Devleti'nde sadrazamlık makamına erişme fırsatı yakalamıştır. Bu zorlu günlerde devlet yönetiminde etkin rol alan Said Halim Paşa, Edirne'nin geri alınması ve Adalar konusunda önemli çalışmalarda bulunmuştur. Birinci Dünya Savaşına girmenin Osmanlı'ya fayda getirmeyeceği düşüncesi içinde olan Said Halim Paşa için sadrazamlık görevi ise İttihatçıların devletin yönetiminde tek söz sahibi olması ile sonlanmıştır (Işık, 2019, s. 7-10).

İngilizlerin İstanbul'u işgal etmeleriyle Malta Adasına sürgün edilmiş ve burada iki yıl kaldıktan sonra serbest bırakılmıştır. Bu süreçte önemli yabancı devlet adamlarına mektuplar yazan Said Halim Paşa, Osmanlı'nın parçalanmasının uluslararası düzene uzun vadede önemli

zararlar getireceği ve Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün korunmasının son derece elzem olduğu görüşünü dile getirmiştir. ABD devlet başkanına doğuda bir Ermeni devleti kurmanın yanlışlığı ve haksızlığını bildirdiği mektubu da bu manada önemlidir. Malta adasındaki sürgün günlerinin sonlamasından sonra serbest kalan Said Halim Paşa İstanbul'a dönme istediği kabul edilmediği için Roma'da yaşamaya başlamıştır. Bir süre sonra da bir Ermeni'nin saldırısıyla yaşamı sonlanmıştır. Arapça, Farsça, İngilizce ve Fransızca bilen Said Halim Paşa, fikirleri ile Türk düşün dünyasında önemli izler bırakmıştır (Dağ, 2017, s.267-268).

3. DEVLET ADAMI OLARAK SAİD HALİM PAŞA

Said Halim Paşa Meşrutiyet döneminde Mısır'dan İstanbul'a dönmüştür.1908 yılında İttihat ve Terakki listesinde *Yeniköy* belediye ikinci başkanı olarak çalışmaya başlamıştır. Sonrasında çalışmaları nedeniyle saray tarafından takdir edilen Said Halim Paşa 1908 yılının sonuna doğru *Ayan Azalığına* atanmıştır. Bu dönemde yenileşme hareketleri çerçevesinde itibar kazanan bürokratik kesimin yükselişi Said Halim Paşayı rahatsız etmiştir. Bir devletin kaderinin 'vasıfsız' olarak nitelendirdiği bir sınıfa bırakılmasının olumsuz sonuçlarının İmparatorluğa tahrip edici hasarlar bırakacağı görüşündedir. Bu nedenle devlet yönetimindeki tecrübeleri ışığında Paşa, Meşrutiyet döneminde memur sınıfı ve bürokrasinin güç kazanarak devlet yönetiminde etkin konumda olmasına yönelik eleştiriler getirmiştir. Said Halim Paşa için merkeziyetçilik düşüncesiyle yetiştirilen memur sınıfı, padişahın ve üst konumdaki yönetici sınıfın takdirini kazanmak ve onlara karşı sadakat göstermek çabasıdadır. Üstün yetenek ve vasıfları olmayan bir sınıf olarak görülen memur sınıfının amacı her yönetim değişikliğinde bulunduğu konumu muhafaza etmek ve elde ettiği imtiyazları korumaktır. Said Halim Paşa için böyle bir sınıfın varlığı, devlet yapılanmasında patrimoniyal bir yapılanmanın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Öte yandan Said Halim Paşa için yenilik taraftarlarının Meşrutiyet ilanı sürecinde yenileşme hareketleri nedeniyle Batı hayranı aydınlarla birlikte hareket etmesi, durumun vahametini daha da artıran bir olaydır. Said Halim Paşa'ya göre kişisel çıkarlarını ön planda tutan, makam, paye, rütbe peşinde koşan memur sınıfıyla; yenilikçi olduklarını iddia eden Batı öykünücüsü bir grubun bir araya gelmesi ve devlet yönetimi hakkında kararlar alması öyle bahsedildiği gibi halka özgür ve demokratik değerlerin etkin olduğu katılımcı bir yaşam olanağı sunmayacak, devleti felakete sürükleyecektir (Çevik, 2009, s. 838-842).

Said Halim Paşa nezdinde toplumsal gelişim ve değişim süreçleri, bilgisiz ve öngörüsüz kimselerin halk yaşamı üzerindeki kontrolü ele alarak gerçekleştireceği dayatmalarla oluşacak bir süreç değildir. Toplumsal değişim kendi doğal mecrasında, dayatma ve baskı olmadan tedricen ve toplumsal yapıya uygun olarak kendiliğinden gerçekleşmelidir. Ancak bu şekilde gelişim ve değişim sağlıklı sonuçlar verecek ve topluma faydalı olacaktır. Bu nedenle Said Halim Paşa için Meşrutiyet döneminde yaşananlar toplumsal değişim sürecinin doğal gelişim seyrine aykırıdır. Çünkü devletin bekası için sorumluluk almayan memur sınıfıyla yetkin ve donanımlı görmediği aydınların Batı temelli fikirlerle, devlet adına bir şeyler yapmaya çalışmasıyla ortaya çıkmış bir Meşrutiyet sistemi öyle beklenildiği makul bir sonuçta üretmeyecektir. Öyle ki Batılı bir ahlak anlayışıyla yetkin olmayan kimselerin inşa ettiği bir devlet düzeninden devlete ve halka sadece zarar gelecektir. Bu yüzden Batı temelli düşüncelerle oluşturulan Meşrutiyet anayasası ve kurumların imparatorluğun yıkılışını önleyemeyeceğini aksine yıkılışı hızlandıracağını savunmuştur (Dağ, 2017, s.267- 268).

4. SAİD HALİM PAŞA'NIN ELEŞTİRİSİ: TAKLİTÇİ ZİHNİYET

Meşrutiyetin ilan edilmesi için önemli girişimlerde bulunmuş bir isim olan Said Halim Paşa Meşrutiyetin ilanı ile birlikte iktibas edilen kanunların sosyal yaşamda etkileştirilmesine karşı çıkmıştır. Bu nedenle Said Halim Paşa bazı kesimlerce reform karşıtı olmakla suçlanmıştır. Ancak onu reform karşıtı olmakla suçlayanlar onun Meşrutiyetin ilanı için

harcadığı cabayı göz ardı etmiştir. Aslında Said Halim Paşa'nın karşı çıktığı şey Meşrutiyet değil güncellenmeden doğrudan iktibas edilen kanunların yürürlüğe konulmasıydı. Yani *Taklitçilikti*. Bu nedenle Meşrutiyet dönemi yazdığı yazılarda taklitçiliğe önemli bir yer vermiştir. Onun gözünde taklitçilik mevcut sistemsel sorunlara gerçek anlamda bir çözüm getirmeyecektir. Toplumsal sorunların derinlemesine ele alınmadan ve gerçekte ne olduğu sorgulanmadan, “oldubittiye” getirilerek ve kendi kültürümüzde, tarihimizden kaynaklı çözüm yolları aramadan, ‘özümüze’ aykırı şekilde kabul edilen her kurumun, değer, tartışmanın nihayetinde çözüm getirmekten ziyade yeni sorunlara yol açacağını iddia etmiştir (Yıldırım, 2011, s. 29-37).

Meşrutiyet’le ilgili düşüncelerini kaleme aldığı yazısında Osmanlı’nın ilk anayasası olan Kanun-i Esasi’nin oluşum sürecini anlatımı bu duruma oldukça güzel bir örnektir. Said Halim Paşa’ya göre Kanun-i Esasi mutlakiyet idaresindeki memurların, kendi aralarında anlaşarak Abdülhamit’in baskıcı yönetiminin etkilerini sınırlamak adına padişahın karşısına dengeleyici bir güç olarak çıkardıkları bir belgeydi. Lakin Said Halim Paşa anayasayı hazırlayanların padişahı sınırlamak adına oluşturdukları bu belgeyi büyük bir hata olarak görmekteydi. Said Halim Paşa, aslında anayasanın kendisinden çok, anayasanın hazırlanmasında Batı fikir ve oluşumlarından ilham alınmasının yanlışlığı üzerinde duruyordu. Ona göre Batı kaynaklı fikirlerin Osmanlı’nın dağılma sürecini engellemesi şöyle dursun, toplumsal ve dini yapıya uygun olmadığından Osmanlı’dan kopuşları hızlandıracak ve ‘Batı taklitçiliği’ bir yerden patlak verecekti. Kendince düşüncelerinin doğruluğunu test etme fırsatı da yakalayan Paşa, anayasadaki 1908 değişikliklerinin de aynı zihniyetle yapıldığını ileri sürmüş, bu süreçte yaşanan olaylardan bir ders çıkarılmadığını düşünmüş söz konusu düzenlemeyi yapanları da bu hususta uyarıyordu. Ona göre, Batı ahlak ve düşüncesiyle hazırlanmış olan bu düzenleme de Osmanlı toplumunun dertlerine deva olmayacaktı. Bu nedenle, Fransız ilkeleri uyarınca hazırlanan bir medeni kanunun ya da demokratik ilkelerinin anayasaya eklenmesinin de Osmanlı toplumunda bir karşılığı yoktu. Çünkü anayasaya entegre edilmeye çalışılan kanunlar da demokratik ilkeler de toplumumuzun gelişim sürecinde oluşmuş, toplumda karşılığı olan ilkeler değildi. Onlar Batı toplumunun deneyim ve gelişim sürecinin ürünleriydi. Dolayısıyla aydınlarımız tarafından Batı hayranlığıyla empoze edilen bu düzenlemelerden toplum adına yarar beklemek hayalcilikten başka bir şey değildi. Said Halim Paşa yanılmadığını kısa sürede anlamıştır. Batı özentiliği ve taklitçiliğiyle yapılan bu düzenlemeler belki hazırlayanların ümit ettiği gibi Abdülhamit Han’ın istibdat düzenine son vermişti. Fakat toplumsal düzen ve nizamın yeniden sağlanacağına dair beslenen umutlar boşa çıkarmıştı³ (Said, 1993, s. 3-7).

Said Halim Paşa için meşruti idarenin tesisi ve demokratik ilkelerin uygulamaya konulmasına yönelik düzenlemelerin yapılması da parlamentoya art niyetli kişilerin dâhil olmasından başka bir sonuç vermemiştir. Çünkü Osmanlı sosyal ve siyasal yaşamının kendine has Örfi ve Şer-i kurallarının olduğunu düşünen Said Halim Paşa oluşturulan yeni kurumların, üzerinden düşünülmeden zamansızca değiştirilerek kurulmuş suni yapılar olduğu iddiasındadır. Bu da Said Halim Paşa’ya göre düzenin temeline dinamit koyacak ve toplumu anarşiye sürükleyecektir (Özyurt, 2013, s. 67-68).

Said Halim Paşa taklit düşüncesini eleştirmenin yanı sıra taklitçiliği gerçekleştiren aydınlara da eleştirmektedir. Aydınlarla sert eleştiriler getirdiği makalesinde Batı düşüncesi ve

³ II. Meşrutiyetin ilanı ve anayasal düzenlemelerden sonra demokratik ve katılımcılığın arttığı bir politik düzlemin oluşmasının sağlanarak Osmanlı’dan kopuşların önlenebileceği düşünülmüşse de bu dönemde azınlıkların bağımsızlık ilanları bu düzenlemelerinde toplumsal sorunların çözümüne dair başarı sağlamayacağı düşüncesiyle hazırlayanları hayal kırıklığına uğratmıştır.

ruhunu sorgusuz sualsiz benimsemiş aydınları “öze dönmeye” çağırılmaktadır. Said Halim Paşa, aydınları toplumsal yapıdan ve halkın değerlerine uzak bir yaşam benimseyerek geleneklerden bihaber yaşadıkları gerekçesiyle eleştirmektedir. Ona göre, memleketin yapısını en ince ayrıntısına kadar bilmek ve ruhunu anlamak çok önemlidir. Bir yeniliği alıp topluma kazandırmak önemli ve gerekli olmakla birlikte, çok tehlikeli durumlara da yol açabilmektedir. Dolayısıyla iyi niyetle de olsa herhangi bir yeniliği halkın kullanımına sunmadan önce ince eleyip sık dokunmanın son derece elzem ve gerekli olduğu düşüncesi içerisinde (Said, 1993, s. 35-38).

Said Halim Paşa hürriyet, eşitlik, adalet gibi değerlerin toplumda aşınmış olduğu kanaatinde olan aydınların, Batı felsefesi ve yaşam tarzının ürünleri olan bu ilkeleri Osmanlı'ya uygulayarak toplumsal değişim ve gelişim elde edilebileceğine dair umutlar beslenmesini anlamsız bulmaktadır. Said Halim Paşa'ya göre Osmanlı toplumu her anlamda Batı'dan daha eşit ve özgürlükçü bir yapıya sahiptir. Aydınlarımızın temenni ettiği gibi taklit bir anayasal yapının etkin kılınması ve bazı Batılı değerlerin Batı'daki uygulandığı haliyle topluma uygulanması, halka huzur getirmeyecektir. Aksine bu, halka yapılan ve yapılabilecek en büyük kötülük olacaktır. Said Halim Paşa aydınların büyük umutlarla açılmasını istediği parlamentonun halkın milli duygularında erozyona yol açtığını belirterek, bireylerin Osmanlı olma duygularını köreltildiğini ve bireylerin etnik yapısını ortaya koyma isteğini arttırarak, ayrışma duygusunu pekiştirdiğini iddia eder (Said, 1993, s.23-25). Said Halim Paşa aydınlarımızın günümüzde gıptayla baktığı Batılı toplumların şu anda buldukları bu duruma adaletsiz ve baskı içindeki bir yapıya başkaldırarak geldiğini hatırlatarak, Osmanlı toplumunun yeteri kadar eşitlikçi bir yapıya sahip olduğunun altını çizerek (Said, 1993, s. 27-32).

Yüzünü Batı'ya dönmüş aydınların Osmanlı toplumunu Batı'ya bağlı asalak bir toplum haline getirmeye çalıştığını düşünür (Said, 1993 s.29-35). Bu türden figürlerin milli değerlerin önemini anlamaktan imtina ettikleri için Osmanlı'yı hakir görüp Batı'ya öykünerek toplumu modern kölelerden oluşan bireyler haline getirmek için çalıştıklarını söyler. Aydınların Batılılar gibi giyinerek, onların dilini konuşarak, balolarda boy göstererek medeni olduklarını ifade etmeleri onların cehaletini ortaya koyan en büyük alametlerdir. Kendini medeni olarak değerlendirenlerin toplumun ahlaki değerlerini yadsıyarak toplumdan değer göreceklere dair beklenti içine girmelerini komik ve gülünç bulmaktadır. Toplumun ahlaki değerlerini yok sayma isteklerinin toplum tarafından her zaman reddedileceğini savunmuştur. İnsana yol gösteren ve onu aydınlatan temel şeylerin akıl ve bilimden ibaret olmadığı, ahlakın da onlar kadar önemli olduğu görüşündedir. Toplumsal dokuya uymayan yapıların faydadan çok zarar getireceği, aydınların da bu sürece olumsuz bir katkı yaptıkları yönünde aydınları uyarır (Said, 1993, s. 35-39).

Onun gözünde toplumun ihtiyaç duyduğu şey taklitçilikten uzaklaşmak ve bu toplumun ruhunu yansıtan en önemli unsur olarak İslam ve İslami geleneğe sahip çıkmaktır. İslamiyet'in toplumda görülen bütün sorunlara karşı verilebilecek en önemli reçete olduğunu belirten Said Halim Paşa, Batı'nın tarihinde yaşadığı toplumsal dönüşümlerde dinde reform arayışlarının bir yansıması olarak Osmanlı toplumuna karşı dini reform taleplerine ve aydınlarımızın da bu duruma olan desteğine son derece tepkilidir. Toplumun olumsuz yönlerini törpüleyip farklı milletlerden oluşan Osmanlı'yı bir arada tutmanın tek yolunun İslami gelenekten geçtiği düşüncesinde olan Said Halim Paşa, Osmanlı ilerleme ve gelişmesinin İslami felsefenin toplumsal yaşamda doğru bir şekilde uygulanmasıyla mümkün olacağı görüşündedir (Said, 1993, s. 35-38).

Çözümü İslam'da bulan Said Halim Paşa Batıda gelişen yeni ideoloji/ fikir akımlarına karşı da mesafelidir. Örneğin yozlaşmış bir düşünce olarak nitelendirdiği feminizmin Osmanlı

toplumu için gereksiz ve yersiz bir düşünce olduğunu belirtmiş ve bu düşüncenin toplumdaki savunucularını da son derece şımarıkça davranan kimseler olarak eleştirmiştir. Ona göre Osmanlı toplumu içindeki kadınların feminizm düşüncesiyle elde edeceği hiçbir şey yoktur. Osmanlı kadınının özgürlüğü gasp edilmemiştir ki feminizm düşüncesiyle yeniden kazanmak için uğraş verilsin. Feminizm düşüncesinin toplumumuzda kadının rolüne ve önemine zarar vermek için oluşturulmuş bir proje olduğundan bahseden Paşa, bu türden düşüncelerin benimsenmesinin sadece kadınların toplumdaki statülerine zarar vermekle kalmayarak aile yapısına yönelik de bozucu etkiler yaratacağını belirtmiştir (Said, 1993, s. 8-15).

Said Halim Paşa feminizm düşüncesinin yanı sıra salt bir bilim anlayışının da toplumsal yapıyı bozacağına yönelik düşüncelere sahiptir. Ona göre salt bir bilim anlayışıyla uygulanan eğitim eksiktir. Ahlak olmadan sadece bilim öne çıkarsa cüretkâr nesiller yetişecek ve aile yapımızı derinden sarsılacaktır. Paşa için bilim ve ilimle kazandığımız bilgilerin bizi başarıya ulaştırması için, edindiğimiz bilgileri ahlaken nefsimizi terbiye etmekte kullanmamız gerekmektedir. Böylece insanların daha erdemli bireyler olacağına inanır. Bilimsel değerlerde materyalist düşüncelerin benimsenmesine şiddetle karşı çıkar. Paşa nezdinde salt maddeci anlayışla üretilen bilim özü kavramakta yanıltıcı olur. Dolayısıyla bu sayede elde ettiklerimiz bizi doğruya değil yanlışla götürür (Aktaş, 2021, s. 527-530).

Said Halim Paşa için eşitlik düşüncesi de Osmanlı toplumuna zorla benimsetilmeye çalışılan gereksiz bir kavramdır. Onun için zaten Osmanlı toplumu eşit bir toplumdur. Eğer sorunlar varsa bunun nedeni toplumsal süreçlerde sorumluluk alacak bir aristokrasi sınıfının olmayışıdır. Yani Batı'da eşitlikçi bir toplum olmadığı için böylesi bir toplum yapısı için mücadele edilirken, Osmanlı'da sorumluluk sahibi bir aristokratik\seçkin sınıf gereklidir. Bu yönüyle Paşa, Batı'da başarı göstermiş ve Batı'nın ilerleme sağlayan fikir akımlarının ve Batı tekniklerinin bizim toplumumuzun siyasal, sosyal ve İslamcı yapısına uymayacağı gerekçesiyle reddeder, Batı kaynaklı düşünmenin toplumu ve bireyleri buhrana sürükleyecek bir fikri eylem olacağı kanaatindedir (Said, 1993, s. 3-6).

5. SORUNLARA ÇÖZÜM ÖNERİSİ OLARAK: İSLAMCILIK

Said Halim Paşa, Osmanlı toplumunun sorunlarıyla ilgilenen ve sorunlara çözüm üretme çabasında olan bir yönetici ve aydındır. Genelde İslam toplumlarının özeldir de Osmanlı toplumunun Batı toplumlarına nazaran geri kalmasının temelinde dini unsurlar yoktur. Paşa Batının dini ile arasına mesafe koymasıyla başlayan ilerleme serüvenini yücelten ve bizim de bu yolda ilerleyerek hayatın her alanında sekülerleşen bir tavırla hareket etmemizi tavsiye eden aydın kesime şiddetle karşı çıkmaktadır. Aydınların ulaşılmaz ve erişilmez gördüğü ve her fırsatta onlar gibi olmak için çaba gösterdiği Batı toplumlarının görüldüğü gibi olmadığını göstermeye yönelik düşüncelerini Taassup adlı yazısında ele almıştır. Bu eserinde Paşa için önce Batı toplumlarının geldiği bu seviyeye hangi şartlarda ulaştığını tahlil etmek önemli olmuştur. Sonrasında da geri kalmışlık sorununa çözümü '*Batıyı olduğu gibi taklit etmemizde*' gören aydınların bu manada hangi noktalarda yanlışla düştüğünü göstermeye gayret etmiştir (Said, 1993, s. 126-130).

Yazısına Batı toplumları hakkındaki tahlillerine kiliselerin durumundan başlar. Paşa için Batılı toplumlarda kilise üyeleri toplum üzerindeki otoritelerini kaybetmemek için halkı gerçeklerden mahrum bırakmış, söylemleriyle kin ve nefret dolu bir nesil yetişmesine ve hatta mezhep savaşlarına neden olmuştur. Bu olaylar sonucunda da Batılı halkların Hıristiyan ruhbanlar yerine ilim adamlarını tercih ederek yeni bir din inşa etme sürecine giriştiklerine değinen paşa, Hıristiyan toplumların gelişmelerinin önündeki en büyük engel olarak gördükleri dinden ve onu kendi çıkarlarına alet eden ruhban sınıfını ayaklarındaki prangalar gibi söküp atarak kurtulmaya çalıştıklarını anlatmıştır. Paşa bizdeki geriliği de dinden ve dini unsurlardan

kaynaklandığını düşünen aydınların ve dahi Batılıların büyük bir yanılgı içinde olduklarını ifade eder. Batıda yaşanan bu tarihsel sürecin toplumuz tarafından yaşanmadığını dolayısıyla farklı toplumsal süreçlerden ve aşamalardan geçmiş toplumların sorunlara yönelik aynı reçeteleri uygulamalarının yanlışlığını ifade etmiştir (Akyol, 2017, s. 241-242).

Batı'daki ilerlemenin önündeki engelin ruhban sınıfı olduğunu kabul etmekle birlikte bizdeki gerilemenin esas sebebinin dini olduğunu ifade eden Batılılara ve aydınlara karşı çıkar. Esas sorunların kaynağının dini değerlerimize sahip çıkmamaktan kaynaklandığını ve onlardaki gibi bizim dinimizin ilime ve bilime karşı kısıtlayıcı değil tam tersine her zaman teşvik edici bir din olduğunu ifade etmiştir. Batı'nın dogmatik ve pagan etkiler bulunan dini düşüncelerinin İslamiyet'te bulunmadığının söyleyen Paşa için Batılıların bizlere dinden uzaklaşmamızı öğütlemeleri, bizi zayıf düşürüp parçalamaya çalışan Haçlı zihniyetiyle alakalıdır. Ona göre artık Haçlı zihniyeti kılık değiştirmiştir. Eskiden olduğu gibi toplumları kılıçla yıkmaya gelmezler. Bunun yerine toplumsal yenilik adını verdikleri araçlarla toplumu parçalamaya çalışmaktadırlar. Batı'nın Doğu medeniyetlerinin zenginliklerinden yararlanmak ve bu toplumları sömürmek için onları ilerleten ne varsa özellikle de dine karşı her tür kampanya başlatarak, dini âlim ve bilginleri bu manada 'yobaz' olarak yaftaladıklarını söyler. Ayrıca Batılı toplumların bizi asla dost olarak göremeyeceğini savunan paşa, Batılı kimselerin hala ruhban sınıfının etkisinde olduklarından ve bu etkiyle Müslüman kimseleri hep aşağılık ve zararlı teröristler olarak değerlendirmelerinden yakınmıştır (Said, 1993, s. 3-8).

Said Halim Paşa yazısının ilerleyen bölümlerinde İslam dünyasının Batı'ya göre geri kalmasının sebeplerini açıklamaya çalışmıştır. İlk olarak İslam dünyasının şeriatı benimsenmesinde ve Şer'i hükümleri kullanmasının geriliğin en büyük sebebi olduğunu ifade edenlere karşı çıkmış ve kendisi gibi düşünenlerin milli değer ve gelenek savunucularının bağnazlık ve yobazlıkla suçlandığını ifade etmiştir. Geriliğimizin esas olarak tembellik ve cahilliğimizin farkına geç varmamızdan kaynaklandığını vurgulamıştır. Ayrıca yine milli gelenek ve göreneklerin gerilemeye neden olduğunu vurgulayanlara karşı Japonları örnek göstermiş ve eğer milli değerler gelişmeye ve ilerlemeye engel olsalardı Japonların da ilerleyemeyeceğini ileri sürmüştür (Okumuş, 2017, s. 41-43).

Said Halim Paşa için geri kalmanın bir sebebi de yeni Müslüman toplumların Cahiliye dönemi geleneklerinden sıyrılamamalarıdır. Toplumların hangi zararlı alışkanlıklarından vazgeçip hangisini benimseyeceklerinin farkında olmadıklarını ve dini öğelerin yeni ihtiyaçlara uygun tefsir edilemediğinden kaynaklı sorunların da yaşandığını düşünmektedir. Türklerin 6 asır boyunca İslam'ı en iyi şekilde anladıklarını ve herhangi bir tehlikeye karşı set oluşturduklarını anlatan Paşa, Türklerin en büyük yanlışlarının Arap ve Acem toplumun menfi duygularından etkilenip dini yorumlama ve çağa uydurmada geride kalmalarından kaynaklandığının altını çizer. Çünkü ona göre İslami toplumlar felsefi ve metafizik çekişmelerle uğraşırken Teknolojik gelişmeleri takip etmede geri kalmış yenilikleri takip edemeyerek kısır tartışmalarla gün geçirmişlerdir. Bu toplumların kısır tartışmalarla uğraşmaları yetmezmiş gibi liderini de Batı öykücülüğüyle eleştirmiştir. Çünkü Paşa için Batılı değerlerin örf ve adetlerimize uygun olmadığını ortadadır. Batı öykücülüğünde ısrar eden liderler toplumlarına bu anlamda halkına iyilikten çok kötülük yaptığı düşüncesindedir (Yıldırım, 2013, s. 60-65).

Said Halim Paşa bütün Osmanlı paşalarının ve aydınlarının yegâne görevlerinin milli değerleri geliştirmek ve yüceltmek olduğunu söyler. İslami değerlere ve ahlaki değerlere atıfta bulunur. Bireyleri yeteneklerine ve zekâlarına göre alt-üst ve orta olarak ayıran Paşa, Batılı demokratik değerlerde bizim milli gayemize hizmet eden bir düşünce olmadığını ve ilmin fazilete saygı yönünden aristokratik bir yönü bulunduğuna işaret eder. Aydın geçinenlerin de

Batı felsefi düzenlemeleriyle mükemmel İslam'ı aramalarından kaynaklı bir sıkıntının hasil olduğunu vurgulamış ve bu tür düzenlemelerle doğruya ulaşmalarının mümkün olmadığını da açık bir dille ifade etmiştir (Bostan, 2011, s. 11-15).

Batılıların doğruya ve iyiye ulaşma yol ve yöntemleriyle İslam toplumlarının yöntemlerinin farklılığına dikkat çeken Paşa, ahlaki kurallar ve şer'i kanunlar ışığında mutlak doğruya her zaman ulaşmanın mümkün olacağı kanaatindedir. Paşa Batılıların gerek hukuki düzenlerinin gerek toplumsal düzenlerinin çelişkilerle dolu olduğunu düşünür ve edep yoksunu olarak nitelediği Batı'yı toplum mühendisliğiyle suçlar. Fakat bu Batının toplum mühendisliği zihniyetiyle yapmaya çalıştıklarıyla kendi toplumlarında bile başarı elde edemediği için sürekli ihtilal ve toplumsal olaylarla uğraşmak zorunda kaldığını vurgulayarak Osmanlı'daki toplumsal değişimin aynı zihniyetle yapılmaması gerektiğini ifade eder (Said 1993, s. 3-5).

Sait Halim Paşa İslami kanunların insan tabiatına en uygun kurallar ve kaideler olduğunu savunmuştur. Ona göre Batı toplumlarındaki ihtilal tarzı olayların İslam toplumlarında görülmemesinin nedeni de İslami geleneklerin anarşiyi önleyici kaideleri ruhunda barındırmasıdır. Bu nedenle Müslüman milletlerin İslamiyet'i benimsedikleri için aydınlık bir medeniyete sahip olduğuna değinir (Cengiz, 2011, s. 45-47).

Said Halim Paşa *İslamlaşmak* adlı eserinde de yine Osmanlı toplumunda yaşanan sorunların çözümüne yönelik reçetenin İslam'da olduğuna dair değerlendirmelerde bulunmuştur. İslam dini ve esasları hakkında görüş bildiren paşa, ideal bir toplum düzenine yeniden ulaşmamız için yapmamız gerekenlerden bahseder. Yazısına ilk olarak İslam dininin nasıl bir din olduğunu açıklamakla başlamıştır. Paşa için İslam, sosyal yaşamı mükemmel kaidelerle donatacak inanç ve ahlak kaynaklı en olgun dindir. Ayrıca kapsayıcı bir yönü bulunduğundan ideal kuralları bünyesinde barındırır. Paşa için kendini Müslüman olarak tanımlayan ve İslamiyet'e tabi olan kimseler siyaseten ya da sosyal yaşamda bir İngiliz bir Fransız benzeri kimseler olamazlar. Katıksız bir imanla inancımıza sahip çıkmamızı öğütleyen Paşa'ya göre, dinsizlik fikri ve ruhi bir çöküşün yansıması olarak ahlaksızlık ve terbiyesizlikten kaynaklanır (Akyol, 2017, s. 241-245).

Said Halim Paşa için İslam ahlaki eşitlik, özgür olmak ve yardımseverlik ilkeleri üzerine kurulu olmalıdır ve bir toplumun cemiyet hayatını da bu kurallara göre düzenlemesinin önemine vurgu yapar. Çünkü bu esaslar cemiyete liyakati ve idare kabiliyet sonucuna ulaştıracak olan yegâne araçlardır. İslam devletlerinde bu esasların dikkate alınmasının ahlaklı bir cemiyet oluşturmak için gerekli olduğunu vurgulayan Paşa'ya göre gerek nitelikli ve ahlaklı nesiller oluşturmak için gerekse toplumsal ve siyaseten ilerlemenin sağlanması için bu ilkeler hayata geçirilmelidir (Guida, 2008, s. 433-437).

Said Halim Paşa için İslam kendi içinde uyumlu bir düzen ve işleyiş içindedir. İslamiyet'in ise din olarak ilerleme önünde bir set olmaktan çok sosyal hayatta düzgün bir şekilde etkin kılındığında ilerlemeye katkı sağlayacak en önemli etken olacaktır. Bu nedenle Said Halim Paşa İslamiyet'in gelişmenin önünde bir engel olarak değerlendirilmesinin nedeni materyalist değerlerin etkisi altında kalan aydın kesimi olduğunu savunur. Sadece aklı öne çıkaran bir ilerleme anlayışıyla hareket eden aydın kesimin, aklın eksikliklerini kapatmanın din olduğunu gereceğini göz ardı ettiklerini savunur. Bu nedenle paşa İslam'ın insanı mutluluğa erdirdiğini, aklın noksanlığını giderdiğini ve huzur verdiğini dolayısıyla samimi bir itikatla benimsenmesi gerektiğinin altını çizmiştir (Gündüz, 2010, s. 243-245).

Said Halim Paşa için Osmanlı'nın ve dahi İslam toplumlarının içine düştüğü karanlıktan tek çıkış yolu İslami değerlerin etkin ve doğru bir şekilde benimsenmesinden geçer. Toplumun özü ve kültürel zemini İslami değerler üzerine inşa edilmiştir. Bu bakımdan sorunun çözümü için Batı taklitçiliğine başvurulması halinde durumun daha vahim bir hal

alacağı ve toplumun anarşiye sürükleneceği endişesini taşıyan Said Halim Paşa için, Batı dayatmaları ve Batı düşüncesini benimseyen aydınlar bizi felaket sürüklemektedir. Çünkü Paşa için Haçlı seferlerinden beri toplumumuzun zenginliklerine göz dikmiş Batılı toplumların derdi anca toplumumuzun zenginliklerine erişerek bizi sömürmektir. Gözlerine perde inmiş Batı öykünücüsü aydınların ise zihinleri kararmış ve gerçeği göremez halleriyle çareyi materyalizmde ve Batı’da aramakta olduklarını belirtir. Bu kötü durumdan Osmanlı ve İslam toplumlarını kurtaracak yegâne reçetenin İslam olduğunu ısrarla belirtmiştir.

6. TÜRK DÜŞÜNCE HAYATIMIZDA SAİD HALİM PAŞA’NIN YERİ

6.1.DÜŞÜNCE HAYATINA KATKILARI

Said Halim Paşa yaşadığı dönemle ilgili aile, devlet yönetimi, kadının toplumsal hayattaki rolü, Osmanlı’nın gerilemesinin nedenleri ve toplumsal hayatın yozlaşan yönleri gibi konularda önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. Toplumsal hayatın gerçekleriyle yüzleşen ve karşılaştığı problemlere çözüm üretme gayretinde olan bir düşünür olarak fikriyatında İslami değerlerden beslendiği ve uygulamada da muhafazakâr bir tavırdan yana olduğu açıkça görülmektedir. Paşa için İslami değerler toplumun her alanında etkin olması gereken ve öz itibarıyla değerli olanıdır. Muhafazakârlık ise Paşa’nın düşüncelerinde var olan ve tavırlarına yansıyan bir durumdur.

Said Halim Paşa Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu sorunların çözümünün İslami değerlere yani öze dönmekten geçtiği düşüncesindedir. Paşa İslami değerlerden uzaklaşıp Batı taklit edildiği için sorunlarla muhatap kalındığı ve bu durumun sürdürülmesiyle durumun vahametinin artarak toplumun parçalanma sürecinin kısılacacağı görüşündedir. Paşa’nın zihnindeki devlet tasavvuru İslami değerlere göre şekillenmiş toplumsal yapıyı ifade ettiğinden İslam, Said Halim Paşa düşüncesinde tek çıkıştır ve onun için ‘*her yolun sonu Mekke’ye varmaktadır*’. Bu bağlamda Paşa için İslamiyet’in ifade ettikleri ve önemi gerek düşüncelerini ifade ettiği yazılarda gerekse uygulamalarda kendini açıkça göstermektedir. Bütün bu görüşleri ışığında Paşa’yı İslami değerleri savunan ve İslam’a inanan bir düşünür olarak nitelenebilir (Bostan, 2011, s. 33-36).

Said Halim Paşa’nın muhafazakâr yönü ise düşüncelerini uygulama metotlarında kendini göstermektedir. Örneğin Paşa için toplumsal gelişme engellenemeyecek bir durumdur fakat toplumsal değişim ve gelişim tepeden inme bir anlayışla değil toplumsal gelişim sürecine uygun tedicci bir değişim ile sağlanmalıdır. Muhafazakâr düşüncenin ortaya çıkışındaki en büyük neden de toplumsal değişimin aniden sağlanmasına karşı direnç gösterilmesinden kaynaklıdır. Bu bağlamda muhafazakâr düşünceyle Said Halim Paşa’nın görüşleri uyumludur. Aynı şekilde Paşa, toplumsal değişim sürecinde aşırılık içeren fikirlere yönelik uzlaşmacı ve müzakereci bir tavırla siyasal otoritenin fikirler arasında bir arabuluculuk rolü üstlenmesini ister. Yine bu yönüyle de Paşa’nın düşünceleri muhafazakârlığın aşırılık içeren fikirlere yönelik devlete yüklediği misyonla örtüşmektedir (Dönmez, 2021, s. 349-350).

Said Halim Paşa’nın reform sürecine dair düşünceleri de Muhafazakârlık düşüncesiyle benzeşmektedir. Paşa reform sürecinin köklü bir ıslahat anlayışından ziyade var olan mevcut kurumların özü itibarıyla korunarak sadece aksayan yönlerinin ıslahı konusunda çalışmalar yapılarak düzeleceği düşüncesindedir. Muhafazakârlık düşüncesi de kelime anlamıyla koruma muhafaza etme anlamını taşıdığından ve düşünce yapısı olarak da ‘*özü korumak*’ ‘*öze saygı duymak*’ gibi fikirleri savunduğundan, bu noktada da Said Halim Paşa ve muhafazakârlık ideolojisinin olaylara aynı bakış açısıyla yaklaştığı söylenebilir (Dönmez, 2021, s. 349-355).

Muhafazakâr anlayışın içinde var olan beşerin mükemmel olmayışına yönelik inanç Said Halim Paşa’da da mevcuttur. Paşa için aklın güvenilirliği ve yeterliği konusu her daim zihninde sorguladığı bir durumdur. Onun için toplumsal süreçlerde de salt akılçılık ilkesiyle

hareket etmek doğru değildir. Bu yönüyle Aklın noksanlıklarını İslamiyet’le giderme düşüncesi içerisinde olan Said Halim Paşa ile beşerin kusurlu olduğuna inanan muhafazakârlık ideolojisinin yine aynı noktalarda bulunduğu söylemek mümkündür (Gündüz, 2010, s. 243-250).

Said Halim Paşa’nın muhafazakâr yönünü ifade eden bir özellik de aile yapısının önemine yaptığı vurgudur. Toplumsal yapı için ailenin önemini vurgulayan Paşa özellikle kadının toplumsal yaşamdaki durumunu ele aldığı yazılarında ailenin önemini sıkça dile getirmiş ve aile kurumunun değerleriyle birlikte toplumsal yapıdaki süreçlerin olumsuz etkilerinden korunması gerektiği üzerinde durmuştur. Bilindiği üzere muhafazakârlık düşüncesi, aile kurumunu merkeze alan ve ona toplumun değerlerini koruyarak nesillere aktaran bir kurum olarak değerlendiren bir ideolojidir. Bu noktalardan bakıldığında da Muhafazakârlıkla aileye yine aynı değer ve misyonları yüklediği görülebilir (Said, 1993, s. 81-89).

Son olarak Said Halim Paşa’nın kültürel ve milli değerlerin önemine yaptığı vurgu ve Batı kaynaklı düşüncelerin taklit edilmesine yönelik sert tavrı da muhafazakârlık düşüncesiyle birleşmektedir. Bu nedenle Muhafazakârlık düşüncesi de var olan milli değerlerin korunması muhafaza edilmesi anlayışı Said Halim Paşa da görüldüğü söylenebilir. Böylece politik ve toplumsal fikirlerini İslami bir görüşle ve muhafazakâr bir bakış açısıyla ortaya koyan Paşa için muhafazakâr bir İslami düşünür olduğu yönündeki değerlendirmelerin haklılığı ortaya çıkmaktadır (Said, 1993, s. 59-63).

7. SAİD HALİM PAŞA’NIN ÇELİŞKİLERİ

Said Halim Paşa Osmanlı toplumu hakkında önemli teorik analizleri olan değerli bir düşünürdür. Said Halim Paşa’yı diğer düşünürlerden farklı kılan yönü Paşa’nın teorik toplum analizlerinin sadece zihindeki ideal toplum yansımalarıyla ifade edecek şekilde değil, aynı zamanda sosyolojik kavramlar kullanarak toplumu açıklamaya çalışmasıdır. Buna karşı bazı durumlarda Paşa’nın hem görüşlerinde hem de yaşamında görülen çelişkili durumlar mevcuttur. İlk çelişkili durum, yaşamıyla kişiliği arasındaki uyumsuzluktur. Paşa, iyi bir eğitim almış, zengin ve politik olarak güçlü bir aileden gelen önemli bir devlet adamıdır. Gerek yetiştiği ailede gerekse aldığı eğitimle son derece donanımlı ve görgülü bir insan olan Paşa, seçkin bir anlayışla yetiştirilmiş bir kişiliktir. Ayrıca ailesi Mısır’da etkin olan, Batılı düşüncelerin erken zühur ettiği bir toplumda Batılı değerlerle yetiştirilmiş ve Batı’da eğitim görmüştür. Paşa’nın kişilik yapısı nahif, kırılğan ve mütevazıdır. Böyle güçlü bir nüfuza sahip bir aileden gelen bir insan olarak mütevazı ve narin yapısıyla, orta sınıfa mensup olarak değerlendirilen ittihatçılarla olan münasebeti her ortamda Paşa için uyumsuzluk olarak değerlendirilmiştir. Yine Paşa’nın düşünsel yapısıyla, yetiştiği ortam ve gördüğü eğitimin paralel yapıda gelişmemesi de uyumsuzluk olarak görülür. Paşa Batılı değerlere son derece hâkim ve Batılı tarz eğitilmiş bir kişi olmasına rağmen, her fırsatta ve her durumda Batı ve Batılı değerleri şiddetle eleştirmektedir. Her düzlemde Batılı değerlerin toplumda kabulünün topluma vereceği zararlar üzerinde yoğunlaşır (Arslanbenzer, 2021, s. 543-548).

Said Halim Paşa için çelişki olarak değerlendirilebilecek diğer bir husus politik yaşamına dairdir. Said Halim Paşa siyasette erken yaşlarda önemli görevler üstlenmiş gerek bu görevlerindeki başarıları gerekse ailesinin Osmanlı devlet yapısındaki etkinliği nedeniyle kendisine saray etrafında özel ihtimam gösterilmiştir. İktidarda yer alırken, muhalefetteki İttihat ve Terakki üyeleriyle yakın politik çalışmalarda bulunması ve Sadrazam olduğu dönemde muhalefet kimliğiyle dâhil olduğu İttihat Terakki’ye yönelik eleştirileri Paşa’nın çelişkileri olarak görülmektedir (Işık, 2019, s. 7-9).

Said Halim Paşa’nın yaşamı ve kişiliği ile politik yaşamında çelişkiye düştüğü durumlar olduğu kadar fikri planda da bazı konularda zıtlıklar görülmüştür. Düşüncelerinde belirgin bir

şekilde çelişkiye düştüğü konulardan ilki demokrasi hakkındadır. Paşa için demokrasi ve demokratik değerler İslami değerlerin bir yansıması olarak toplumda zaten vardır. Demokrasi toplumun içinde bulunan bir özürdür. Bu anlamıyla topluma Batılı düşüncenin yansıması olarak demokrasi ihraç etmek gereksizdir. Ayrıca Osmanlı toplumunda aristokratik bir yapı olmadığına dair bir tespitte bulunan Paşa bu anlamıyla da toplumun demokrasiye ihtiyaç duymadığını düşünmektedir. Fakat demokrasi ile ilgili düşüncelerinin ortaya koyduğu yazının devamında yöneticilere yetkinin halk tarafından bahşedildiğini, zor kullanan idare karşında haklarını korumak zorunda olan halkın yöneticileri değiştirme hakkının saklı olduğuna dair değerlendirmelerde de bulunmuştur. Bu durum Paşa'nın zihninde demokrasi hakkında zıtlıklar olduğunu belirgin bir şekilde ortaya koymaktadır (Akyol, 2017, s. 241-242).

Said Halim Paşa için çelişki olarak nitelenebilecek bir durum da Paşa'nın mütevazı kişiliğiyle uyumsuzluk arz eden şatafatlı ve ihtişamlı yaşamıdır. Paşa'nın yaşamını sürdürdüğü yalı özel olarak tarafından dekore edilmiş ve önemli sanat eserleriyle süslenmiştir. Paşa'nın koleksiyona olan merakı onun değerli sanat eserleri sahibi olmasını sağlamada önemli rol oynamıştır. Kişiliği yönüyle her platformda sadeliğin, saflığın ve mütevazılığın savunucusu olmuş biri olarak savunduklarına aykırı olarak lüksün ve gösterişin hâkim olduğu bir yaşam sürmesi paşa adına yine uyumsuzluk olarak değerlendirilen bir konu olmuştur. Bahsedilen uyum ve çelişkilere rağmen Said Halim Paşa dönemi için önemli sosyolojik tespitlerde bulunmuş ve çözüm üretme çabasına girmiş bir fikir adamı olduğu su götürmez bir gerçektir.

8. SONUÇ

Said Halim Paşa İslamcılık fikir akımının önemli temsilcilerinden biri olarak, yaşadığı dönemde hızla gelişen politik ve toplumsal olaylara karşı tarihsel ve sosyolojik açıdan yaklaşabilen düşünürlerden biridir. Paşa bu yaşanan sürecin anlaşılabilmesi için toplumsal değişim ve dönüşümün başladığı noktadan itibaren meydana gelen olay ve gelişmelerin dikkatli bir şekilde incelenerek bütün yönleriyle değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Ona göre, toplumun ihtiyaçlarıyla bağdaşmayan hiçbir şeyin kalıcı olmasının mümkün olmadığı gibi, bir devletin yönetici ve aydınlarının toplumun ihtiyaçlarını dikkate almadan başlatacağı adımlardan da umdukları neticelere ulaşmaları mümkün olmayacaktır. Politik ve sosyolojik gelişmeleri bütün yönleriyle ve tarihi açıdan değerlendirerek Osmanlı medeniyetinin yeniden kalkındırılmasıyla ilgili alınacak tedbirler hakkında objektif bilgiler veren Said Halim Paşa'nın, eserlerini bir araya getiren Buhranlarımız adlı kitapta Batı'yı ve Batılılaşmayı sorunun kaynağı olarak ele aldığı görülmektedir. Onun için Batı dikkatle değerlendirilmesi gereken önemli medeniyetlerden biri olduğu gibi, bu durumun genelde İslam medeniyetinin özelde ise Osmanlı'nın kültürel değer ve birikimlerinden tamamen vazgeçmek manasında değerlendirilmesinin yanlışlığı üzerinde durmaktadır.

Son dönem Osmanlı devlet adamları ve düşünürlerinin yenileşme hareketi kapsamında ortaya koydukları fikirlerin, Batı'nın üstünlüğünü tartışmasız bir şekilde kabullenmeye yönelik geliştiğini belirten Paşa, bu durumun Osmanlı gibi köklü bir medeniyet için talihsizlik olduğunu ifade etmektedir. İnsanlığın gelişmesine yönelik değerli katkıları olduğu tüm dünya tarafından kabul gören İslam medeniyetinin, yaşanan gelişmeler ışığında Batı medeniyeti karşısında hor görülmesini şiddetli bir şekilde eleştirir. Onun için, bir medeniyete mensup herhangi bir toplumun gelişmesi için birtakım önlemler alınması şart koşuluyorsa, bu koşulun gelişmiş medeniyeti her yönüyle taklit etmek olmadığı bilinmelidir. Paşa, her toplumda üstün bir kimlik sahibi olarak gördüğü aydın ve idarecilerin aralarında böyle bir tavır gelişmesini bu yönüyle eleştirmiştir. Ona göre, politik ve sosyolojik açıdan gelişmenin sağlanması ve yönetimde karşılaşılan sorunların aşılması için, gerekli olan çözümleri toplum kendi özünde aramalıdır. Toplumunu çağdaşlaştıracak yenilikler kesinlikle milli bir bakış açısıyla ele alınmalıdır. Osmanlı

Devleti'nde yönetici ve aydın kesim tarafından gündeme taşınan, politik, toplumsal, iktisadi vb. alanlarla alakalı düzenlemelerde aceleci tavırlara yer verilmeyerek Batı medeniyetinde görülen uygulamaların taklit edilmesinden ziyade, olağan sistemin aksayan yönleri ıslah edilerek işletilmesi sağlanmalıdır. Politik sistemin ıslahı için koyduğu fikirlerinde ise Paşa, Osmanlı devlet ve toplumu adına atılan atılımlarda yaşanan başarısızlıkların hiç umulmadık bir yönetim şeklinin ortaya çıkmasına neden olduğunu belirtir. Paşa, yeni ortaya çıkan yönetim şeklini eleştirerek tüm sorumluluğun idarede etkin olan yöneticilere yüklenmesinin yanlışlığını ifade eder. Nitekim Paşa bir devlette uygulanan siyasal sistemin iyi veya kötü sonuçlar doğurmasının sorumluluğunu, yalnızca idarecilere ve onların uyguladığı politikalara yüklenemeyeceğini, bu durumdan en az idareciler kadar toplum ve toplum adına fikir beyan etme yetkisine sahip olan aydınların da sorumlu olması gerektiğinin altını çizer.

Said Halim Paşa devlet yöneticilerinin uyguladığı politikadaki yanlışlık ve aksaklıkların toplumu süreç içinde otoriter ve baskıcı bir rejimle karşı karşıya bırakabileceği düşüncesindedir. Bu rejimin devamlılığının sağlanmasını ya da sona erdirilmesinin, toplumun ortaya koyduğu tavırla belirlenebileceğine işaret etmektedir. Hem toplumun hem de bireylerin, siyasal ve toplumsal alanda sahip olacağı hürriyet sınırlarını, zaman içinde ortaya koydukları tutum ve tavırlara göre artırıp azaltabilir. Bu hakların idari düzen tarafından sunulmasının hiçbir anlam ifade etmeyeceğini savunan Paşa için kanunların düzenli olarak işletilmesi ve bu işleyişten tamamen faydalanılması şartını, toplumsal tutumla alakalı görür. Bunun için, başka devlet veya toplumların yasal uygulamalarının aynen taklit edilmesini Osmanlı toplumu açısından faydasız görmektedir. Devlet ve toplumun birlikte ve tüm yönleriyle ele alınması gerekliliğini savunan Paşa'nın, yaşadığı dönemde dağılma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Osmanlı'nın toplumunun ancak bu şekilde kurtarılabilceğini iddia eder.

Said Halim Paşa Batılı değerlerle ışığında eğitim almış ve batı toplumlarında yaşama fırsatı yakalamış bir düşünür olarak Osmanlı ve İslam toplumlarının geri kalmışlığına yönelik dile getirdiği bütün çözüm önerilerinde milli ve İslamcı değerleri ön plana çıkaran salt bir batılılaşmaya son derece karşı çıkan bir düşünürdür. Eserlerinde İslami değerlerin önemine yaptığı vurgu ve İslami niteliklerle zihninde oluşturduğu bir İslam devleti tasavvuru onun İslamcı olarak değerlendirilmesinde önemlidir. Ailenin önemi, Aklın kusurlu yönü, toplumsal reform sürecine bakışı ve daha birçok önemli konuda da muhafazakâr bir bakış açısı geliştiren Said Halim Paşa'nın devlet yönetimindeki tavırları da muhafazakâr olarak değerlendirilmesinde etkilidir.

Said Halim Paşa'nın toplumsal gelişimlerin ve değişimlerin tepeden inme ve toplumsal gerçekliklerle bağdaşmayacak şekilde gerçekleşmesini eleştirmesi, geleneğe son derece önem göstermesi ve taklitçiliğe yönelik getirdiği eleştiriler de Said Halim'in muhafazakâr bir kişilik olarak tasvir edilmesini sağlamıştır. Toplumsal gelişim ve değişimlerin kendi öz sürecinde dış etkenlerden bağımsız bir şekilde gerçekleşmesini savunan Paşa'nın bu noktadaki görüşleri de bize muhafazakâr kişiliği hakkında bilgiler sunmaktadır. Ayrıca Paşa toplumu çok iyi tahlil etmesi ve önemli değerlendirmeler yapması onu çağdaş fikir adamlarının arasında farklı bir konumda değerlendirmemiz için de yeterlidir. Bütün değerlendirmeleri ve tahlilleriyle çok önemli bir düşünür olsa da belki de tek eksikliği ya da noksan yönü Paşa'nın zaman zihninde ve uygulamalarında çelişkiye düşmesidir. Bizce bu durum nedeni de devrin karmaşık yapısı ve Paşa'nın çok çabuk değişen ruh halinin duruma etki etmesidir.

KAYNAKÇA

- Akyol, A. (2017), *Bir Yenileşme Hareketi Olarak İslamcılık ve Analizi -Said Halim Paşa Merkezli Bir İnceleme*, II. Türk İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi Bildiriler Kitabı, Kütahya.
- Aktaş, C. (2021), *Said Halim Paşa'da "Kadın Serbestisi"*, Fikri, ED: Asım Öz, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.
- Arslanbenzer, H. (2021), *Said Halim Paşa'nın Çelişkileri*, ED: Asım Öz, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.
- Artuç N. (2008), II. Meşrutiyet "100. Yıl." *II. Meşrutiyet'in İlanı*, *Doğu Batı Dergisi* içinde 11(45), s.65-82.
- Azizali, B. (2018), Muhammed İkbâl'in 'Cavidname' adlı eserinde Türk Sadrazamı Said Halim Paşa, *Türk Dünyası Araştırmaları*, cilt 120, Sayı. 236.
- Alkım, S. (2016), Said Halim Paşa'nın Sömürgecilik Eleştirisi Üzerine, <http://sanatduvari.com>, erişim tarihi:10.12.2021.
- Beşer, A. H. (2013) Said Halim Paşa'nın Düşünce Dünyası ve İktisadi meselelere bakışı, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (ISSN: 2146-3417) Yıl: 2013, Cilt: 2 – Sayı: 1.*
- Bostan, M.H. (2017), *Bir İslamcı Düşünür ve Sadrazam Said Halim Paşa*, İdeal kültür Yayınları, İstanbul.
- Bostan M. H. (2011), Sadrazam Said Halim Paşa, *TYB AKADEMİ*, Yıl:1 Sayı: 3.
- Bostan, M.H. (2020), *Said Halim Paşa (1864-1921)*, Atatürk Ansiklopedisi, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Bülbül, K. (1994), *Bir Siyasal Düşünür Olarak Prens Said Halim Paşa*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, İstanbul
- Çalen, M. K. (2017) Said Halim Paşa Üzerine Notlar: İslâm Aleminin Gerileme Sebepleri ve Türklerin İslâm Tasavvuru, *AMS international journal of social sciences*, Cilt: 5 Sayı: 9, Ocak 2017 / Volume: 5 Issue: 9, January .
- Çevik, Z. (2009), II.Abdülhamid Dönemi Bir Bürokrat Portresi: Sadrazam (Küçük) Mehmet Said Halim Paşa Ve Reformları, *Turkish Studies International Periodical for The Languages Literature And History of Turkish or Turkic Volume 4/8 fall 2009.*
- Dağ, A. (2017), Said Halim Paşa ve Erol Güngör Bağlamında Buhran ve Mesellerimizin Yorumu, *İslam ve Yorum III cilt*, *Tdv yayınları*, Ankara
- Dönmez, E. (2021), *Muhafazakâr Bir Düşünür Olarak Said Halim Paşa*, ED: Asım Öz, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.
- Guida, M. (2008), Said Halim Pacha and the Islamist Thought In The Second Consitutional Era, *Civilacademy Journal Of Social Sciences*, Cilt 6 No 2.
- Gündüz, M. (2010), Said Halim Paşa da Medeniyet Kavramı, *İslami Araştırmalar*, Sayı 21.
- Işık, V. (2009), Said Halim Paşa Niçin Yeterince Tanınmıyor, *İlem Yıllık Dergisi*, sayı 4.
- Okumuş, M.Y. (2017), *Said Halim Paşa Düşüncesinde Din*, Türkiye de Sosyal Teoride Din, ed Cevat Özyurt, Ejder Okumuş, Hece Yayınları, Ankara

- Özyurt, C. (2013), Said Halim Paşa Düşüncesinde Değişim ve Süreklilik: Muhafazakâr Reformcu İslamcılığın Oluşumu, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi Yıl: 10 Sayı 37, Temmuz – Ağustos*.
- Öz, A. (2021), *Said Halim Paşa Kitabı: Osmanlı Sadrazamı ve Düşünür*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.
- Said H.M. (1993), *Meşrutiyet*, (buhranlarımız içinde) İç. Said halim Paşa Buhranlarımız ve son eserleri, Haz M. Ertuğrul Düzdağ, 2. Baskı İz yayınları İstanbul s.3-35
- Said H.M. (1993), *Taklitçiliğimiz*, (buhranlarımız içinde) İç. Said halim Paşa Buhranlarımız ve son eserleri, Haz M. Ertuğrul Düzdağ, 2. Baskı İz yayınları İstanbul s.35-58.
- Said H.M. (1993), *Fikri Buhranlarımız*, (buhranlarımız içinde) İç. Said halim Paşa Buhranlarımız ve son eserleri, Haz M. Ertuğrul Düzdağ, 2. Baskı İz yayınları İstanbul s.59-80.
- Said H.M. (1993), *Cemiyet Buhranlarımız*, (buhranlarımız içinde) İç. Said halim Paşa Buhranlarımız ve son eserleri, Haz M. Ertuğrul Düzdağ, 2. Baskı İz yayınları İstanbul s.81-123.
- Said H.M. (1993), *Taassup*, (buhranlarımız içinde) İç. Said halim Paşa Buhranlarımız ve son eserleri, Haz M. Ertuğrul Düzdağ, 2. Baskı İz yayınları İstanbul s126-144.
- Said H.M. (1993), *İslam Dünyası Neden Geri Kaldı*, (buhranlarımız içinde) İç. Said halim Paşa Buhranlarımız ve son eserleri, Haz M. Ertuğrul Düzdağ, 2. Baskı İz yayınları İstanbul s145-180.
- Said H.M. (1993), *İslamlaşmak*, İç. Said halim Paşa Buhranlarımız ve son eserleri, Haz M. Ertuğrul Düzdağ, 2. Baskı İz yayınları İstanbul s.181-222.
- Said H.M. (1993), *İslam Devletinin Siyasi Yapısı*, İç. Said halim Paşa Buhranlarımız ve son eserleri, Haz M. Ertuğrul Düzdağ, 2. Baskı İz yayınları İstanbul s.126-144
- Yıldırım, E. (2013), İslamcı Hareketin Özgün Fikir Adamı: Said Halim Paşa, *Ümran Dergisi, Sayı 62*.
- Yıldırım, Ö. A. (2011), Said Halim Paşa'ya Göre Batılılaşma Sorunu ve Bir Çözüm Önerisi Olarak " Millileştirme " Projesi, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl:2 cilt 2 Sayı:3, Şırnak*.
- Yıldız, M.C. (2011) Said Halim Paşa'da Üç Tarz-ı Siyaset: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik. *TYB Akademi: Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi, 2011, cilt: I, sayı: 3, Said Halim Paşa, s. 45-65*.